

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2022, 19: 315-350

Şiddeti Önlemede Aşk Teodisesinin Rolü

Gülsüm TURHAN

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Amasya University, Faculty of Theology,

Department of Islamic Philosophy

Amasya, Turkey

gulsumturhan15@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3910-6542

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Ekim / October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Aralık / December 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 19 **Sayfa / Pages:** 315-350

Atıf / Cite as: Turhan, Gülsüm. “Şiddeti Önlemede Aşk Teodisesinin Rolü [The Role of Theodicy of Love in Preventing Violence]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 315-350

<https://doi.org/10.18498/amailad.1184758>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Role of Theodicy of Love in Preventing Violence

Abstract

Violence, one of today's problems, appears in many areas of our lives. In general, violence occurs in wars between countries, civil wars, social events, in our daily work areas, in schools, and even in our homes. Violence inflicts excellent physical and psychological wounds on people. Recently, studies on violence have increased, but it cannot be said that these studies are sufficient. It is necessary to plan activities to prevent violence, to put these plans into practice, and to help heal the physical and psychological wounds of people subjected to violence. Incidents of violence are caused by free-willed people's misuse of their will. Therefore, in our study, we consider violence as a morally evil problem. Philosophers have classified existing evils in various ways. The most common of these are natural evil and moral evil. Moral evil includes the wrong actions of an individual with free will. According to theistic belief, God is omnipotent and absolute good. The coexistence of the omnipotent God of theistic belief and evil in the world has caused the existence of evil to be seen as a problem. Theists' effort to reconcile the world's evils with the existence of a perfect God is called theodicy. According to the free will theodicy, evils occur at the levels of the universe that include free will; that is, this theodicy is aimed at freeing God from the responsibilities of the existence of evil. In our study, we discussed the free will theodicy and soul-making theodicy, which includes a human will from theodicy. In this theodicy, God created humans free initially, but humans chose evil with their free will and turned away from perfection. In the soul-making theodicy, another theodicy we will discuss, God created humans at a cognitive distance from himself. This distance gives man the possibility of fundamental freedom before God. In soul-making theodicy, humans are initially immature, imperfect beings. People reach moral maturity by overcoming the tests and difficulties in this world. That is why God created humans with free will. In this theodicy, the world is not a place to live in pleasure and happiness. If this world becomes a place to experience pleasure and happiness, this will go against the laws of nature. In such a world, ethical concepts lose meaning and cannot complete moral development. If we consider these two theodicies over the issue of violence, both theodicies are insufficient to solve violent incidents. The virtues taught through these theodicies are not taken into account by people, and people turn their will to evil again. The maturation of people who mislead their will is also incomplete. Immature souls bring violence with them. In the face of the inadequacy here, we

can benefit from the love theodicy. In love theodicy, the tolerance of love and human love is at the forefront. The peace and love that comes with love are the beauties brought by the love theodicy. Being measured and balanced is achieved through love. The theodicy of love helps one restrain one's excessive anger. The responsibility aspect of the love theodicy enables people to mature. The theodicy of love reveals people's feelings of cooperation, beauty and truth. A person who is full of love, thanks the maturity he has reached, loves and respects people and gets rid of feelings of hatred. The theodicy of love can guide preventing violence and finding permanent solutions. This article examines the role of love theodicy as a solution to violence. The theodicy of love is essential because it uses the impressive power of love against violence, transforms life into love, respect and tolerance, and also increases love between people.

Our aim in this article is to offer solutions to violent incidents based on the essence of love theodicy, to look at them from different philosophical concepts and perspectives, and to enrich these perspectives with examples.

Keywords: Philosophy of Religion, Violence, Moral Evil, The Problem of Evil, Love Theodicy.

Şiddeti Önlemede Aşk Teodisesinin Rolü

Öz

Günümüz sorunlarından biri olan şiddet yaşamımızın birçok alanında karşımıza çıkmaktadır. Şiddet insanlarda fiziksel ve psikolojik açıdan büyük yaralar açmaktadır. Genel olarak baktığımızda şiddet, ülkeler arası savaşlarda, iç savaşlarda, toplumsal olaylarda, günlük çalışma alanlarımızda, okullarda, hatta evlerimizin içindedir. Şiddetle ilgili son dönemlerde çalışmalara ağırlık verilmektedir ama bu çalışmaların yeterli olduğu çok söylenemez. Şiddetin önlenmesine yönelik çalışmaların planlanması, bu planların uygulamaya geçirilmesi, şiddete uğramış insanların almış olduğu fiziksel ve psikolojik yaraları sarmaya yardımcı olmak gerekmektedir. Şiddet olayları özgür iradeli insanların iradelerini kötü yönde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda şiddeti ahlâkî bir kötülük problemi olarak değerlendirmekteyiz. Filozoflar var olan kötülükleri çeşitli şekillerde sınıflamışlardır. Bunlardan en yaygın olanları doğal kötülük ve ahlâkî kötülüktür. Ahlâkî kötülük özgür bir iradeye sahip olan bir bireyin bu sahip olduğu özgür iradesiyle yaptığı kötü eylemleri içermektedir. Teistik inanca göre Tanrı her şeye gücü yeten, mutlak iyidir. Teistik inancın her şeye gücü yeten Tanrısı ile kötülüğün dünyada birlikte

var olması kötülüğün varlığının bir sorun olarak görülmesine sebep olmuştur. Teistlerin dünyadaki kötülükler ile mutlak iyi bir Tanrı'nın var olmasını uzlaştırma çabası teodise denir. Çalışmamızda teodiselerden insan iradesini içeren özgür irade savunması ve ruh olgunlaştırma teodisesini ele aldık. Özgür irade teodisesine göre kötülükler evrenin özgür iradeyi içeren seviyelerinde ortaya çıkar yani bu teodiseyle Tanrı, kötülüğün varlığına dair sorumluluklardan arındırılmak istenmiştir. Bu teodisede Tanrı insanları başlangıçta özgür yaratmıştır ama insanlar özgür iradeleriyle kötülüğü seçip mükemmellikten uzaklaşmışlardır. Ele alacağımız bir diğer teodise olan ruh olgunlaştırma teodisesinde Tanrı insanları kendisinden bilişsel bir mesafede yaratmıştır. Bu mesafe insana Tanrı karşısında temel bir özgürlük imkânı tanır. Ruh olgunlaştırma teodisesinde insanlar başlangıçta olgun olmayan, kusurlu varlıklardır. İnsanlar bu dünyadaki imtihanları ve zorlukları aşarak ahlâki olgunluğa ulaşırlar. Bu sebeple Tanrı insanları özgür iradeli yaratmıştır. Bu teodisede dünya haz ve mutluluk içinde yaşama yeri değildir. Eğer bu dünya haz ve mutluluk yaşama yeri olursa bu durum doğa yasalarına ters düşecektir. Böyle bir dünyada etik kavramlar anlamını yitirir, ahlâkî gelişimlerini tamamlayamazlar. Bu iki teodiseyi şiddet konusu üzerinden ele alırsak her iki teodise de şiddet olaylarının çözümünde yetersiz kalmaktadır. Bu teodiseler aracılığıyla öğretilen erdemler insanlar tarafından dikkate alınmamaktadır ve insanlar iradelerini yine kötü olana yöneltilmektedirler. İradesini kötüye yönelten insanların olgunlaşması da eksik kalmaktadır. Olgunlaşmayan ruhlar şiddeti berberinde getirirler. Buradaki yetersizlik karşısında bizler aşk teodisesinden faydalanabiliriz. Aşk teodisesinde aşkın hoşgörüsü ve insan sevgisi ön plandadır. Sevgiyle beraber gelen huzur ve muhabbet aşk teodisesinin beraberinde getirdiği güzelliklerdir. Ölçülü ve dengeli olma aşkla sağlanır. Aşk teodisesi kişinin aşırı öfkesini dizginlemesine yardımcı olur. Aşk teodisesinin insanlara sorumluluk veren yönü insanların olgunlaşmasını sağlar. Aşk teodisesi insanlardaki yardımlaşma, güzellik, doğruluk duygularını ortaya çıkarır. Aşkla dolu olan bir insan ulaştığı olgunluk sayesinde insanlara sevgi ve saygı duyar, nefret duygularından arınır. Şiddet olaylarının engellenmesinde ve kalıcı çözümler bulunmasında aşk teodisesi bir yol gösterici olabilir.

Bu makale şiddet olaylarına bir çözüm önerisi olarak aşk teodisesinin rolünün ne olduğunu incelemektedir. Aşk teodisesi, şiddete karşı aşkın etkileyici ve değiştirici gücünü kullanarak, tüm yaşamı aşka, saygıya, hoşgörüye dönüştürmesinden, insanlar arası sevgiyi artırmasından dolayı önemlidir. Bu

makaledeki amacımız aşk teodisesinin özünden yola çıkarak şiddet olaylarına çözüm önerileri sunma, bunlara farklı felsefî kavram ve perspektiften bakarak, bu bakış açılarını örneklerle zenginleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Şiddet, Ahlâkî Kötülük, Kötülük Problemi, Aşk Teodisesi.

Giriş

Kötülükler insanlara zarar veren ve onların mutsuzluğuna neden olan eksikliklerdir. Mevcut kötülüklerin kategorize edilme hususu tartışmalı olsa da kötülükler çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Bunlar doğal kötülük, ahlâkî kötülük ve metafizik kötülüktür¹. Çalışmamızda kötülük, doğal ve ahlâkî kötülük olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Konumuzla ilgili olarak dünyada iyiliklerle birlikte kötülüklerin de var olması insanların zihinlerini meşgul eden bir problem olmuştur. Hem evreni mutlak iyi bir Tanrı'nın yaratması hem de evrende kötülüklerin bulunması teodise sorununu ortaya çıkarmıştır. Kötülükle karşılaşıldığında Tanrı'nın buna neden müsaade ettiğini açıklama ve kötülükler karşısında Tanrı'yı haklı çıkarma çabası teodise olarak adlandırılmıştır. Augustinus'un (öl. 430) özgür irade teodisesinde ve Irenaeus'cu (öl. 202) teodisede sevgi, hoşgörü, güzellik gibi erdemlerin insanlara öğretilmesine rağmen insanların bir kısmı özgür iradelerini iyiye yönlendirmemektedirler.² Bu tür erdemlerin göz ardı edilmesi ve ruhların olgunlaşmaması çalışmamızda ele alacağımız şiddet olaylarının devam etmesinin nedenlerindedir.

Şiddet beraberinde adaletsizliği, acımasızlığı, ahlâksızlığı getirmektedir. Şiddeti önlemeye yönelik ilgili bakanlıklar, sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları çalışmalar yapmaktadır. Şiddetle mücadele için üniversitelerde ilgili bölümlerde dersler verilmekte, sempozyumlar düzenlenmekte, ilgili bilim dallarında araştırmalar

¹ Charles Werner, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 34.

² Metin Yasa, "Kötülük Sorunu", *Din Felsefesi El Kitabı*, ed. Recep Kılıç vd., (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 209.

yapılıp yayımlanmaktadır. Bütün bu çalışmalara rağmen şiddeti önlemeye yönelik kalıcı çözümler bulunamamıştır, şiddet olayları devam etmektedir. Çalışmamızla ilgili literatür incelendiğinde şiddet ile yazılmış makalelerin, kitapların oldukça fazla olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar şiddetle ilgili çalışmalar olsa da şiddetin aşk teodisesi açısından değerlendirmesi görebildiğimiz kadarıyla literatürde eksik kalmıştır. Biz de şiddeti aşk teodisesinin özü açısından değerlendirerek bu eksikliği gidermek istemekteyiz. Çalışmamızda şiddet konusu bütün şiddet çeşitlerini kapsayacak şekilde genel olarak ele alınacaktır ve ahlâkî bir kötülük problemi olarak değerlendirdiğimiz şiddete karşı aşk teodisesi çözüm önerisi olarak sunulacaktır.

Aşk teodisesi kötülük problemiyle ilgili Metin Yasa tarafından felsefi temelleri atılmaya çalışılan yeni bir teodise denemesidir. Yasa bu teodiseyi "Aşka Referansla Şiddet Ekseninde Kötülük Problemini Yeniden Yorumlamak" başlığı altında *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma* adlı kitabında temellendirmeye çalışmıştır. Aşk teodisesi, insanların karşılaştığı şiddet, acı, çile ve sıkıntılar karşısında aşkın, hoşgörüsüne, insan sevgisine sığınarak kurtulmayı amaçlar. İnsanların karşılaştığı kötülükleri ve sıkıntıları ortaya koyma, alternatif çözümler üretmede, muhtemel çözüm önerileri sunmada aşktan yararlanmak aşk teodisenin özünü oluşturmaktadır.³ Çalışmamızda aşk teodisesinin özünden hareketle şiddet olaylarına bir çözüm önerisi ortaya koyma, bunlara farklı felsefi kavram ve perspektiften bakma, bakış açılarını örneklerle zenginleştirme gibi temel dayanaklarla bu konuyu ele almayı hedeflemekteyiz.

1. Kötülük Problemi ve Kötülük Türleri

Kötülük problemi konusuna bir giriş olarak öncelikli olarak kötü ve kötülüğün kavram olarak ne anlamlara geldiklerini inceleyelim. Kötü, amacına uygun olmayan, eksik olan, insanlara endişe veren, onları rahatsız eden, zarar veren, iyiye zıt olan, insanların amaçlarına ulaşmayı engelleyen durumdur.⁴ Kötülük ile insana ve canlılara acı ve ıstırap veren

³ Metin Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma* (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 121.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), "Kötü", 1028.

olaylar kastedilmektedir.⁵ Türkçede kötülük kavramı daha çok ahlâkî kötülük anlamında kullanılmaktadır. Hastalıklar, doğal afetler gibi kötülükler daha çok bela ve musibet kavramlarıyla ifade edilmişlerdir.⁶ Kötü ve kötülüğün dünyada var olması, bunun teistik Tanrı inancındaki her şeye gücü yeten Tanrı anlayışıyla çatışması kötülüğün varlığının insanlar tarafından bir sorun olarak görülmesine neden olmuştur.

İyiliklerle kötülüklerin yaratıcısının aynı mı ayrı mı olduğu sorusu/sorunu kötülük probleminin doğmasına neden olmuştur. Kötülük problemi varlığın özü, insan ve evrenin kaynağı, hikmeti ve amacı hakkında düşünen insanları meşgul eden din felsefesinin en eski problemlerinden biridir.⁷ Çevremize baktığımızda çok sayıda acının, ızdırabın, kötülüğün olduğunu görürüz. Kötülük sorunu, Tanrı'nın varlığı ile hayatın gerçekleri olarak adlandırılan acının, ıstırapın ve ahlâkî kötülüğün nasıl uzlaştırılabileceği sorunu olarak karşımıza çıkar. Bu görüşe karşıt olarak çoğu zaman böyle bir uzlaşının olamayacağı da ateistler tarafından söylenir. Ateistler kötülük sorununun Tanrı'ya inanmamaya zemin oluşturduğunu öne sürmüşlerdir. Argüman iki şekilde ele alınır. Birinci formu kötülüğü Tanrı'nın varlığına karşı delil olarak görür ve bu kötülük, Tanrı'nın varlığının olası olmadığını gösterir. İkinci formu kötülüğün bir Tanrı'nın olamayacağını kanıtı olduğu kabulüne dayanır. Ateistlere göre teistler bir çelişki içindedirler. Onlara göre teistler kötülüğün varlığını inkâr edemezler. Buradan da ateistler Tanrı'nın var olmadığını sonucunu çıkarırlar.⁸ Buna örnek olarak H. J. McClosky'nin (öl. 2000) ifadelerini örnek verecek olursak; ona göre kötülük teist için bir sorundur. Çünkü kötülük ile Tanrı'nın her şeye kadırlığına ve mükemmelliğine olan inanç arasında bir çelişki söz konusudur.⁹ Ateist cephe iddialarını bu şekilde ifade ederken, teistler de kötülük problemine karşı bir yaklaşım sunmuşlardır. Bazı teistler

⁵ Cafer Sadık Yaran, *Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 130.

⁶ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 24.

⁷ Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 9.

⁸ Brian Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion* (New York: Oxford University Press, 1993), 32-33.

⁹ H. J. McCloskey, "God and Evil", *The Philosophical Quarterly*, 39/10, (April 1960), 97. <https://doi.org/10.2307/296005>.

kötülüğün varlığını inkâr ederek kötülüğün yanılısma ve ölümlü zihnin hatası olduğunu söylemişlerdir.¹⁰ Onlara göre hastalık günah gibi maddi anlamda gerçek görünen her şeyin gerçek dışı olduğu görüşüne dayanır. Ölümlü zihnin veya bedeninin tüm uyumsuzlukları ne gerçekliğe ne de kimliğe sahiptir bu bir yanılısamadır.¹¹ Teistlerin bazılarının sunduğu diğer bir yaklaşım da ceza olarak kötü kavramına odaklanmadır. Bu görüşe göre kötülük Tanrı tarafından insanlara adil bir şekilde verilen cezadır. Daha yaygın olan başka bir yaklaşım da bazı kötülüklerin varlığının bazı iyilikler için gerekli bir araç olduğudur. Bu argümanın bir versiyonuna Richard Swinburne (öl. 1934) de rastlayabiliriz. Swinburne doğal kötülüğün insanların bilgi ve anlayışını geliştireceğini düşünmüştür.¹² Kötülük sorununun hayatın gerçekleri olarak adlandırılan acılarla ve özgür iradeli insanların sebep oldukları kötülüklerle iyi bir Tanrı'nın varlığının çelişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Ateistler bu sorunu Tanrı'nın var olmadığına delil olarak sunarken, bazı teistler kötülüğü ölümlü zihnin yanılısı olarak reddetmişler bazıları da kötülüğü Tanrı'nın adaletini yansıtan ceza ya da iyiliğin gelişimi için gerekli olan bir şey olarak görmüşlerdir.

Swinburne başkalarının acı çektiği yerde onlarla duygusal olarak ilgilenmemizin iyi bir şey olduğunu söyler. Onun bu düşüncesine itiraz eden birisi acının hiç olmaması gerektiğini söyleyebilir. Bu itirazlara karşılık Swinburne biraz acının ve biraz merhametin olduğu bir dünyanın en azından acının olmadığı ve dolayısıyla merhametin olmadığı bir dünya kadar iyi olduğunu öne sürer. Swinburne göre, acı çeken birisi için endişelenmek iyidir, eğer kötü diye bir şey olmadıkça kimse başkası için endişelenmez. Bu endişe kişilerin merhametinin kapsamını gösterir. İnsanların merhametimizin kapsamının geniş olması, zaman ve mekânda çok uzaklara uzanması ona göre iyi bir şeydir. Etiyopya'da ölenlere, Hindistanda'ki körlere merhamet eden birisi hemcinslerine şefkat duyar ve bu nedenle Swinburne dünyanın

¹⁰ Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 33.

¹¹ Mary Baker Eddy, *Science and Health With Key to the Scriptures* (Boston: Christian Science Publishing, 1971), 257.

¹² Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 33.

böyle bir endişe olduğu için daha iyi olduğunu savunur.¹³ Yine konuyla ilgili Swinburne yangın örneğini verir. Bir yangından kaçamayacak kadar zayıf ya da felçli kişi bu yangın neticesinde yine acı çekecektir. Böyle aciz kişiler değil de yangından kaçabilecek kişiler acı çekse daha iyi olmaz mıydı şeklinde insanların aklına bir soru gelebilir. Sadece yangından kaçabilecek kapasitede olanların acı çekeceği bir durumda da bu tür aciz kişilerin yangından kaçmalarına yardım etmek yangını önlemek önemsiz bir durum haline gelir. Çünkü bu kişiler bu yangından acı çekmeyeceklerdir bu kişileri kurtarmaya da gerek yoktur. Böyle bir durumda nasıl olsa Tanrı onlara yardım ediyor düşüncesi ile insanlar çaresizlere yardım etme zahmetine katlanmayacaklardır ve bu zahmete girmemek onlar için mantıklı olacaktır. Yardım etmeyen kişiler aciz kişilere daha güçlü yardımın her zaman mevcut olduğunu bileceklerdir.¹⁴ Swinburne'e göre acının olduğu bir dünya hiçbir acının olmadığı bir dünyadan daha iyidir. Ona göre acılar insanların birbirini düşünmelerini, merhamet etmelerini, yardımlaşmalarını sağlar. Böylelikle insanlar bireysel yaşamdan kurtulurlar, insanların merhamet duyduğu ve yardımlaştığı bir dünya her zaman ona göre daha iyidir. Her şey yolunda olsaydı bütün bunların bir anlamı kalmazdı.

Swinburne'ün düşüncesindeki gibi kötülüklerin gerekli olduğu düşüncesine başka filozoflarda da rastlarız. Bazı kötülüklerin bazı iyilikler için araç olduğu, kötülüğün insanların bilgi ve anlayışını geliştireceği düşüncesi ile kötülük sorunu üzerine en önde gelen çağdaş yazarlardan biri olan John Hick'in (öl. 2012) çalışmalarında karşılaşmaktayız. Hick'e göre, kötülüğün varlığı insanın mükemmel gelişimi için gereklidir. İnsanlar Tanrı tarafından günaha meyilli olarak yaratılmışlardır. Ona göre insanlar kötülük içeren bir dünyada, kötülük karşısında olgunlaşma fırsatı verildiği için büyük yüksekliklere çıkabilen yaratıklardır.¹⁵ İnsanların günaha davet edildiği bir ortamda günaha meydan okuyarak failin güçlkle elde ettiği erdemler, herhangi bir gayret sarfetmeden failin kendisini içinde hazır bulduğu erdemlerden

¹³ Richard Swinburne, *The Existence of God* (Oxford: Clarendon Press, 2004), 241.

¹⁴ Swinburne, *The Existence of God*, 252.

¹⁵ Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 34.

daha değerlidir. Doğuştan var olan hazır bulduğumuz bir iyilikten, kişinin sorumluluk alarak yaptığı seçimlerle elde ettiği bir iyilik daha değerlidir.¹⁶ Bazı kötülüklerin varlığının bazı iyilikler için gerekli bir araç olduğu argümanında insan özgürlüğüne vurgu yapılmaktadır. Böyle bir vurgu Tanrı'nın varlığının kötülükle uyumlu olduğunu göstermeye çalışan özgür irade savunmasının ana özelliğidir.¹⁷ Özgür bir iradeye sahip olmak ahlâkî bir yaşamın temel koşuludur. İnsanların özgür iradeye sahip olmaları ve ahlâklı yaşayabilmeleri için ahlâkî kötülük özelliğinin olması gerekir.¹⁸ Hick'in kötülüklerin insanın gelişimi için gerekli olduğu düşüncesi özgür iradeli bireyin seçim yapabilmesine fırsat sunmaktadır. Günaha davet edilen bir yerde ona uymayarak sevaba yönelme bireyi daha yükseltilere çıkarabilmektedir. Kişinin bu şekilde kendi çabasıyla erdemler elde etmesi hazır sunulmuş erdemlerden daha değerlidir. Özgür iradesiyle iyi ve kötü arasında tercihte bulunabilen iyiyi seçen bir birey her zaman daha değerlidir.

İnsan zihninde var olan felsefi kötülük probleminde dış dünyadaki kötü olaylar ve olgular sebep olduğu için buna neden olan kötü olguların kaç çeşit olduğunu, bunların tanımlarını açıklığa kavuşturmak faydalıdır.¹⁹ Kötülük karşımıza depremler, kasırgalar, büyük orman yangınları; bir çocuğun zalim bir kişi tarafından katledilmesi, kanserden ölen hamile bir kadın, bir aslan tarafından canlı canlı yenen bir zebra, fiziksel, zihinsel, duygusal bozukluklar, vb. gibi şekillerde karşımıza çıkar. Filozoflar da kötülüğü çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Bunlardan en yaygın sınıflandırmalardan birisi doğal kötülük ile ahlâkî kötülük arasında yapılmaktadır. Hick bu ayrımın özlü bir tanımını yapmıştır.²⁰ Ona göre kötülük biz insanlar tarafından ortaya çıkar,

¹⁶ John Hick, "Ruh Oluşturma Teodisesi", çev. Rahim Acar vd., *Din Felsefesi Seçme Metinler Kötülük Problemi*, ed. Michael Petersen vd., (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 428.

¹⁷ Davies, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, 35.

¹⁸ Mell Thompson, *Understand the Philosophy of Religion* (London: John Murray Press, 2010), 214.

¹⁹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 28.

²⁰ Chad Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, (New York: Roudledge, 2009), 129.

zalimlik, adaletsizlik, kısır yaygın düşünce ve eylemler buna dâhildir. Doğal kötülük ise ahlâkî kötülüğün aksine insan eylemlerinden bağımsız ortaya çıkan kötülükleri ifade eder, depremler, fırtınalar, kuraklıklar, hortumlar bunlara örnektir.²¹ “Kötülük kategorisi özgür insanların hem haksız ve acı veren fiillerini hem de kötü karakter özelliklerini içerir: Bu fiillerin örnekleri arasında öldürme, yalan söyleme ve çalma, bu özellikler arasında da sahtekârlık, cimrilik, korkaklık gelir. Kişiler bütün bunlardan dolayı sorumlu tutulabilirler.”²² Ahlâkî kötülük insanların yapıp etmelerine, eylemlerine dayanmaktadır. Özgür iradeye sahip olan insan iyiliği seçebileceken kötülüğe yönelebilir. Kötülüğe yönelen insan kötülüğün içine girmiştir. Konumuzla ilgili olarak ahlâkî kötülüğü daha kapsamlı ele alacağız.

2. Şiddet

Şiddet kavramını Orhan Hançerlioğlu *Felsefe Ansiklopedisi*'nde yeğlilik, erke, keskinlik, zorunluluk olarak tanımlamıştır.²³ Şiddet, bir kişinin bedensel, cinsel, duygusal, sözlü, psikolojik davranışlarla karşısındaki insanı zorlaması, tehdit etmesi ve aşağılamasıdır.²⁴ Fransızca'da, şiddet (violence); kişiyi zorlayarak iradesi dışında istemediği bir şeyi yapmak ya da yaptırmak olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Şiddete uğrayan bireyin sosyal yapı içerisinde hak ve özgürlükleri kısıtlanmaktadır.²⁶ Şiddete uğrayan bir kişi çoğu zaman şiddete uğradığının farkına varamamakta ya da uğradığı şiddeti günlük olaylar içinde normalleştirebilmektedir. Bu davranışlar da kişilerin şiddetin ne olduğunu, hangi davranışların şiddet kapsamına girdiğini bilememelerinden kaynaklanmaktadır. Şiddete uğrayan ve bunun şiddet

²¹ John Hick, *Evil and God of Love* (San Francisco: Harper & Row, 1977), 579.

²² Michael Peterson vd., *Akil ve İnanç*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 177.

²³ Orhan Hançerlioğlu, “Şiddet”, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979), 6/200.

²⁴ Ayşe Kudat, *Al Sopyayı Vur Kocaya* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007), 27.

²⁵ Artun Ünsal, "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi", *Cogito* 6-7 (Kış-Bahar 1996), 29.

²⁶ Nida Bayındır, "Aile İçinde Yaşanan Şiddete Karşı Çocuğun Gösterdiği Tepkiler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (Haziran 2010), 2.

olduğunu bilen kişiler ise çoğu zaman toplumdan utandıkları için şiddeti gizleyebilmektedirler.

Şiddeti karşımıza kişinin kendisine uyguladığı şiddet, kişiler arası şiddet ve kolektif şiddet gibi çeşitli şekillerde çıkar.²⁷ Kişinin intihar etmesi ya da intihar girişiminde bulunması gibi bir eylem kişinin kendisine yönelik şiddet uygulamasına örnektir. Kişinin eşine, çocuğuna veya bir başka bireye uyguladığı şiddet kişiler arası şiddeti oluştururken; çete çatışmaları, mafya olayları, terör olayları ve savaşlar kolektif şiddeti oluşturmaktadır.²⁸ Futbol fanatıklığı, futbola ilişkin kültür biçimi, ona atfedilen değer yine şiddeti doğuran sebepler arasındadır. Alkol, uyuşturucu maddeler, medyadaki şiddet içeren sahneler, silah ve kesici alet taşıma da şiddete neden olmaktadır.²⁹ Şiddet bireysel de olsa kolektif de olsa doğurduğu sonuçlar kötüdür ve birçok kişinin hayatının büyük bir bölümünü etkilemektedir.

Şiddetin nedenleri olarak biyolojik nedenler, psikolojik nedenler, sosyal nedenler, toplumsal ve çevresel nedenleri sıralayabiliriz ve özellikle erkeklerde görülen ruhsal rahatsızlıklar, dürtüsel bozukluklar, kişilik travmaları, şizofreni türü akıl hastalıkları şiddetin biyolojik nedenleri arasındadır.³⁰ Şiddetin biyolojik nedenleri kişinin geçirdiği hastalıktan kaynaklanmaktadır, diyebiliriz.

Psikolojik şiddet, lakap takma, karşısındaki kişiyi küçümseme, kıskançlık, aşağılama, manipülasyon gibi baskılayıcı ve kontrolcü

²⁷ bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırması Komisyonu (MAK), *Türkiye’de Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerde ve Ceza ve İnfaz Kurumlarında Bulunan Tutuklu ve Hükümlü Çocuklarda Şiddet ve Bunu Etkileyen Etkenlerin Saptanması: Araştırma Raporu*. (Ankara: TBMM, 2007), 56-58.

²⁸ Gönül Özgür vd., "Lise Öğrencilerinin Şiddet Algıları, Şiddet Eğilim Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi - Journal of Psychiatric Nursing* 2/2 (2011), 54.

²⁹ Zahir Kızmaz, "Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2006), 252.

³⁰ Hilal Çelik, "Aile İçi Şiddet". *İNSAMER Araştırma*, (Erişim 24 Kasım 2022), 125.

eylemleri içeren bir şiddet türüdür.³¹ İlgisizlik, ruhsal istismar da şiddetin psikolojik boyutuyla ilgilidir.³² Psikolojik şiddette fiziksel şiddette olduğu gibi darp izi, yaralama gibi gözle görülebilen belirtiler olmasa da kişide ömür boyu sürebilecek etkiler oluşturabilmektedir. Psikolojik şiddetin tespiti fiziksel şiddete göre daha zordur.

Bilişsel davranışçı yaklaşıma göre şiddet öğrenilen bir eylemdir. Şiddet öğrenilen bir şey olduğu için bu yaklaşıma göre aile ortamlarında şiddeti gören veya tanık olan çocuklar büyüyünce şiddeti çevresindeki insanlara uygulamaktadırlar.³³ Şiddetin bir terbiye etme aracı olarak görülmesi, kuşaktan kuşağa aktarılması sosyal nedenin içine girmektedir.³⁴ Şiddetin nedeni olarak sosyal, toplumsal ve çevresel nedenlerde şiddetin öğrenilebilen bir şey olduğuna dikkat çekilmiştir. Şiddetin öğrenilebilen bir şey olması toplum tarafından normal kabul edilmesine neden olmaktadır.

Ayrıca günümüzde sosyal çevresel nedenlerden biri olan örgütlü suçluluk olayları hakkında hukuki bir birleştirici tanım yapılmamıştır. Örgütlü suçlar uyuşturucu madde suçları, kara para aklama, adam öldürme, gasp, insan kaçırma, rehin alma gibi suçlardır.³⁵ Örgütlü suçlardan biri de terör olaylarıdır. Tanım olarak terör: "Dehşet, aşırı korku- dehşet saçma ve bu amaçla yaralama, yıkma ve öldürme davranışları. Terörde, heyecanlandırmak, şaşkınlık yaratmak yoluyla aşırı korku ve dehşet uyandırmak, cezalandırmak ve yıldırım söz konusudur."³⁶ Terör devlet ilişkisi bu şekildeyken mafya devlet ilişkisi

³¹ İnci Boyacıoğlu vd., "Psikolojik Şiddetin Ölçümü: Psikolojik İstismar Profili'nin ve Kadına Kötü Muamele Envanteri'nin Türkçe'ye Uyarlanması", *Psikoloji Çalışmaları* 40/1 (2020), 5.

³² Kudat, *Al Sopyayı Vur Kocaya*, 29.

³³ Kasım Tatlılıoğlu -İsmail Küçükköse. "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet: Nedenleri, Koruma, Önleme ve Müdahale Hizmetleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (Nisan-2015), 199.

³⁴ Şadımın Şenbalkan, *Kadına Şiddet Madalyonun Öbür Yüzü* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013), 40.

³⁵ Sulhi Dönmezer, "Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafia Suçları". *Cogito*, 6-7 (1996), 215.

³⁶ Yavuz Erten - Cahit Ardalı, "Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları", *Cogito* 6-7 (1996), 143.

daha farklıdır. Mafya devlete sızarak örneğin uyuşturucu ticareti işinde devletin yetkili gücünü eline geçirir, halkın üzerine korku salabilmektedir.³⁷ Örgütlü suçluluk olaylarında topluma yönelik şiddet uygulanmaktadır. Bu örgüt ve mafya türü oluşumlar isteklerini topluma yönelik bir korkutma, caydırma, sindirme politikası uygulayarak elde etmeye çalışmaktadırlar.

Şiddetle ilgili aile içi şiddet ele alacak olursak, daha önce şiddet ile ilgili saydığımız davranış ve eylemlerin aile içinde gerçekleşmesi olarak tanımlayabiliriz. Aile içi şiddet daha çok kadınlara uygulanmaktadır daha sonra çocuklara, özürllülere, nadiren de yaşlılara yönelik olmaktadır.³⁸ Aile içi şiddet konusunda kültürel değerler önemlidir. Herhangi bir şiddet eylemi toplum tarafından meşru olarak görülüyorsa bu şiddet davranışı şiddet olarak algılanmaz. Örneğin kadına yönelik şiddet çoğu toplumda sıradan bir evlilik meselesi olarak algılanmaktadır.³⁹ Aile içi şiddet konusunda fiziki bakımdan güçsüz oldukları için kadınlar daha fazla etkilenmektedir. Durum bazen tam tersi olsa da genel olarak aile içi şiddet ile kadına şiddet genellikle beraber anılmaktadır. Aile içi şiddet kadın, çocuk, yaşlı fark etmeksizin şiddete uğrayan kişiyi derinden etkilemektedir. Aile içi şiddetin genel olarak toplum arasında aile meselesi olarak görülmesi şiddetin önlenmesindeki engellerden biridir.

Fiziksel şiddet, tokat atma, yumruklama, tekmeleme, boğmaya çalışma, karşıdaki kişinin canını acıtacak eylemlerde bulunma, bıçak ya da silah kullanmak, yüze kezzap dökmek gibi insan bedenine verilen zarardır.⁴⁰ Fiziksel şiddete maruz kalan kişilerde benlik zedelenmesi, özgüven kaybı, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik sorunlara maruz kalmaktadırlar. Şiddete maruz kalmış bireyler şiddet sonrasında yaşadıklarını hiç kimseye

³⁷ Dönmezer, "Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafia Suçları", 218.

³⁸ Aliye Mavili, *Aile İçi Şiddet Kadının ve Çocuğun Korunması* (Ankara: Elma Yayınevi 2014), 15.

³⁹ Nuran Güler vd., "Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 27/2 (2005), 52.

⁴⁰ Ümran Sevil vd., "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet", *Dünya'da Türkiye'de Kadın ve Şiddet*, ed. Murat Korkmaz vd. (Ankara: Nobel Kitabevi, 2015), 575-576.

anlatamadıklarından dolayı da içsel bir birikime sahip olurlar. Bu birikim kapasiteleri dolunca kendi içlerinde yaşadıkları öfke, agresyon, üzüntü, hesap sorma ve intikam duyguları ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Fiziksel şiddet beraberinde psikolojik sorunları da getirmektedir. Şiddet beraberinde kişide olumsuz duyguların ortaya çıkmasına neden olmakta bu kişi de bu duyguları dışarıya yine şiddet olarak yansıtabilmektedir. Şiddete uğrayan kişi kendisine şiddet uygulayan kişiye ya da kendisinden daha aciz olan başka bir kişiye zarar verebilir.

Fiziksel şiddetten sonra cinsel şiddete değinecek olursak 1970'li yıllara kadar cinsel şiddet suç olarak kabul edilmemiştir. Tecavüz olaylarının artmasıyla cinsel şiddet kadının hatası olarak görülmekten uzaklaşmıştır ve suç olarak nitelendirilmiştir. Tanım olarak cinsel şiddet şu şekildedir: "Cinsel şiddet, psikolojik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlara yol açan cinsel davranışlardır, istenmeyen cinsel bir eylem, seks ticareti ya da doğrudan bir kişinin cinselliğe zorlanmasıdır."⁴² Cinsel şiddet konusunda genel olarak kadına karşı cinsel şiddet olarak ele alınsa da çocuklara, yaşlılara zaman zaman da erkeklere karşı uygulanabilmektedir.

Son olarak ekonomik şiddeti ele alacak olursak erkeğin kazandığı parayı kendi özel zevkleri için harcayarak aile gelirinden kısıntı yapması bir ihmâl ve istismardır.⁴³ Erkeğin eşinin ve ailenin diğer bireylerinin ihtiyaçlarını görmezden gelmesi, kazandığı parayı istediği gibi harcanması ekonomik şiddete neden olmaktadır.

Konumuzla ilgili şiddeti kötülük sorunu bağlamında değerlendirecek olursak, şiddetle ilgili biyolojik nedenler dışındaki diğer nedenler ahlâkî kötülük problemi dâhilinde ele almak gerekir. Şiddet karşıdaki kişiye zorbalık yapmak, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek, bireyin hak ve özgürlüklerini kısıtlamaya dayanmaktadır. Kan davaları,

⁴¹ Nalan Linda Fraim, "Kadına Karşı Fiziksel Şiddetin Biyopsikososyal Sonuçları", *Uluslararası Katılımlı Kadın Ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, ed. Dolunay Şenol vd. (Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, 2012), 2-4.

⁴² Şebnem Aslan vd., "Kadına Yönelik Cinsel Şiddet: Kybele'nin Günahı Mı?", *Dünya'da Türkiye'de Kadın ve Şiddet*, ed. Murat Korkmaz vd. (Ankara: Nobel Kitabevi 2015), 77-79.

⁴³ Mavili, *Aile İçi Şiddet Kadının ve Çocuğun Korunması*, 35.

çete olayları, savaşlar kolektif şiddet olarak büyük kütlelerin acı çekmesine sebep olmaktadır. Ahlâkî kötülük çeşidinde insan iradesinin önemli bir yeri vardır. Futbol fanatikliği, uyuşturucu madde kullanımı, karşısındaki kişiyi küçümseme, psikolojik şiddet uygulama gibi bahsettiğimiz şiddet türleri ve şiddet nedenleri insanın özgür iradesine dayanmaktadır. Çünkü bu tür şiddetler adaletsiz, acımasız, ahlâksızdır. Bu nedenle şiddet insan iradesine, insanın yapıp etmelerine dayandığı için şiddet bir ahlâkî kötülüktür. Şiddetin öğrenilebilirliği ve bunu uygulamaya geçirme insan iradesine bağlıdır. Toplumun şiddeti normalleştirilmesi de özgür iradeye bağlıdır. İnsanların başkalarına şiddet uygulayarak acı çektirmeleri yerine birbirlerine destek olmaları, yardımlaşmaları, merhamet etmeleri temel erdemlerdir. Şiddet olaylarında bu erdemler göz ardı edilmektedir. Şiddet uygulayan kişiler iyiliği seçmek yerine kötülükten yana olmuşlardır. Şiddet uygulayanlar hem haksızdırlar ve acı vermektedirler hem de kötü karakter özelliklerini taşımaktadırlar. Şiddet uygulayan kişi yaptığı karşısında özgür iradeye sahip olduğu için sorumludur. Şiddet uygulayarak kötülüğe yönelen kişi kötülüğün içine girmiştir. Bu sebeplerden dolayı şiddeti ahlâkî bir kötülük türü olarak değerlendirmekteyiz.

3. Teodise

Teodise kavramı ilk kez Gottfried Leibniz (öl. 1716) tarafından kullanılan bir kavramdır. “Yunanca *Tanrı* ve *adalet* kelimelerinin birleşiminden türetilen teodise, kötülük sorunu karşısında teizmin tutarlılığını savunmaya çalışan argümanları kullanma görevini ifade eder.”⁴⁴

Teodisede karşımıza şu soru çıkar: Kötülüğün varlığı ile hem mutlak iyi hem de her şeye kadir güçlü bir Tanrı'nın varlığı uzlaştırılabilir mi? Bu tür sorular inanan kişi için de inanmayan kişi için de eşit bir problemdir. Örneğin inanmayan kişinin zihninde dini bağımlılığa engeldir ve inanan kişi için de o kişinin inancını sarsmak, onu sürekli şüphelendirmek için şiddetli bir iç gerilim oluşturur.⁴⁵ Tanrı'nın kötülüğe izin vermesinin ve

⁴⁴ Anthony C. Thiselton, “Theodicy”, *A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion*, (Oxford: Oneworld Publications, 2002), 306.

⁴⁵ Hick, *Evil and Love of God*, 3.

kötülüğün bulunduğu bir dünya yaratmasının nedenini araştırarak olursak “kötülük nereden gelir?” veya “Tanrı niçin kötülöklere izin veriyor?” gibi soruları bir teist cevapladığında ortaya bir teodise koymuş olur.⁴⁶ Kötülük gerçeğiyle karşılaşıldığında Tanrı'nın kötülöklere neden müsaade ettiğini açıklamak ve Tanrı'yı haklı çıkarmak için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler teodise olarak adlandırılmaktadır.⁴⁷ Teodise teistler tarafından yapılan etrafımızda gördüğümüz kötülöklere Tanrı'nın varlığını, onun mutlak gücünü, iyiliğini uzlaştırma çabasıdır.

Bu teodiselerden önemli olan üçü, Augustinus'un Özgür İrade Savunması, Hick'in Irenaeus'cu ya da Ruh Olgunlaştırma Teodisesi ve Süreç Teodisesidir.⁴⁸ Ahlâkî kötülöklere özgür insanların iradelerini kötüye kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle biz de burada konumuzla ilgili olarak, özgür insan iradesini içeren teodiseler olan *özgür irade savunması* ve *ruh olgunlaştırma teodisesini* ele alacağız.

3.1. Özgür İrade Teodisesi

Teodise Tanrı'nın yarattığı dünyada var olan kötülöklere göz önüne alındığında Tanrı'yı haklı çıkarma çabasıdır. Teodise türlerinin en önemlilerinden birisi Kilise Babası St. Augustinus tarafından önerilen özgür irade teodisesidir.⁴⁹ Augustinus'a göre kötülük ister kötü bir irade ister bir acı örneği, isterse doğadaki bir düzensizlik ya da bozulma olsun bu kötülük Tanrı tarafından belirlenmemiştir. Ona göre kötülük, özünde iyi olan bir şeyin yanlış gittiğini temsil eder ve her zaman kendi içinde iyi olan bir şeyin arızalanmasından oluşur. Augustinus kötülüğün nereden çıktığı sorusuna ise kötülüğün başlangıçta evrenin özgür iradeyi içeren seviyelerinde ortaya çıktığı cevabını verir. Burada bahsettiği özgür irade meleklerin ve insanların özgür iradesidir. Meleklerin bir kısmı(şeytanlar), en yüksek İyi olan Tanrı'dan daha aşağı iyilere yönelerek yaratıcılarına isyan ettiler; sırayla ilk erkek(Adem) ve kadını(Havva) düşmeye teşvik

⁴⁶ Alvin Plantinga, *God Freedom and Evil*, (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2002), 10.

⁴⁷ Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, 139.

⁴⁸ Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, 139-144.

⁴⁹ Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, 139.

ettiler. İşte meleklerin ve insanların bu düşüşü, ahlâkî kötülüğün veya günahın kaynağıydı. Augustinus teodisesinde tarihin sonunda insanların bir kısmının sonsuz mutlu yaşama diğer kalan kısmının da sonsuz işkenceye maruz kalacağını söyler. Augustinuscu teodisede, yaratıcıyı kötülüğün varlığına ilişkin herhangi bir sorumluluktan arındırmak ister. Burada sorumluluk yaratılana aittir. Ona göre kötülük, trajik bir eylemde yaratıkların özgürlüğünün kusurlu bir şekilde kötüye kullanılmasından kaynaklanır.⁵⁰ Tanrı içindeki her şey güzel olacak şekilde evreni en güzel şekilde yaratmıştır, bu yarattıkları içinde insanlara irade özgürlüğü vermiştir. Yaratılmış kişilerden bazıları özgürce Tanrı'nın iyiliğinden dönmeyi seçerek günah işlemişlerdir. Böylelikle mükemmel olmaktan uzaklaşmışlardır. Yaratılmış kişilerin günah işlemesi evrene ahlâkî ve doğal kötülüğü getirmiştir. Kötülük metafizik bir eksiklik ya da yoksunluktur. Hesap günü Tanrı dünyayı yarılıp Mesih aracılığı ile kurtulmuş kişileri ebedi krallığına davet edecektir. Diğer kötü ve itaatsiz insanlar ise cehenneme gideceklerdir.⁵¹ Augustinus'a göre kötülük iyi olanın bozulmasından meydana gelmektedir. Ona göre kötülüğün kaynağı özgür iradeli varlıkların iradelerini kötüye kullanmalarıdır ve bu nedenle Tanrı'nın kötülükle ilgili bir sorumluluğu yoktur.

Ahlâkî kötülüklerle ilgili teodisede en temel kavram Batı düşüncesinde *özgür irade* kavramıdır.⁵² İnsanların özgür iradeye sahip olması Allah'ın varlığı ve sıfatları ile uyumludur. Özgür irade sahibi olmak farklı şeyler arasından seçim yapabilme hakkına sahip, imkânları tek doğrultuda sınırlanmamış olmaktır. Özgür iradeye sahip insanlar iyilik yönlerini geliştirerek özgür olmasını iyiliği seçme ve iyilik yapmada kullanabilecekleri gibi bunu kötü yönlerini geliştirerek kötülük de yapabilirler.⁵³ Tanrı kendi sıfatları ile uyum içinde insanların kendi çabalarıyla değerli varlıklar olmasını istemiştir.⁵⁴ Özgür irade ile insanlara bir seçim hakkı tanınmıştır. Eğer bu hak tanınmış olmasaydı insanın bir

⁵⁰ John Hick, *Philosophy of Religion* (New Jersey: Prentice-Hall, 1990). fourth Edition, 42.

⁵¹ Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, 140.

⁵² Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 139.

⁵³ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 140.

⁵⁴ Yaran, *Din Felsefesine Giriş*, 141.

makineden farkı olmazdı. Buradan da iyilikler ve kötülükler arasında tercih yapmamızı sağlayan şeyin özgür irade olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. Hick'in Irenaeus'cu ya da Ruh Olgunlaştırma Teodisesi

Irenaeus'un çalışmasına dayanarak, Hristiyan piskoposu olan John Hick, Augustinus'un düşünceleriyle taban tabana zıt bir teodise geliştirmiştir. Bu teodisede Tanrı iyidir ama gelişmemiş insanları yaratmıştır, çünkü ahlâkî olgunluk hayatta imtihanlar ve zorluklar yaşamayı gerektirir.⁵⁵ Hick'in Irenaeus'cu teodisesine göre insan doğal evrim içinde ve Tanrı'dan bilişsel bir mesafe, uzaklık içinde yaratılmıştır. Bu bilişsel uzaklık insana yaratıcı karşısında temel bir özgürlük imkânı tanır. İnsan ben-merkezli bir organizmadır, dünyada hayatta kalmak için sert ve sıkıntılı dünyada mücadele verir. Bu dünya ahlâken ve manen olgunlaşmamış bir yaratık olan insanın nihai yetkinliğe erişebileceği çevredir.⁵⁶ Irenaeus'cu teodisede insanlar başlangıçta olgunlaşmamış, kusurlu varlıklar iken dünya hayatı ahlâki olgunluğa imtihanlarla, zorluklarla ulaşma yeridir. Bu imtihan için de Tanrı insanlara özgür iradeyi vermiştir.

St. Irenaeus'a göre insan ırkının yaratılışının iki aşaması vardır. İlk aşamada insanlar, muazzam ahlâkî ve ruhsal gelişim kapasitesine sahip akıllı hayvanlar olarak var edilmişlerdir. Bu aşamada Irenaeus'a göre bu ilk aşamada insanlar, uzun bir büyüme sürecinin başlangıcında olgunlaşmamış yaratıklardı. Irenaeus'un düşüncesinin ikinci aşamasında insanlar özgür iradeleriyle *Tanrı'nın çocuklarına* dönüşüyorlar. Hick Irenaeus'un ötesine geçerek insanların neden başlangıçta olgunlaşmamış ve kusurlu varlıklar olarak yaratılmış oldukları, mükemmel olmadıkları sorusuna insan özgürlüğünün pozitif değerini cevap olarak verir. Bir kişi zorluk karşısında ya da günaha davet edilme durumunda özgür ve sorumlu ahlâkî seçimler yaparsa bu ortaya çıkan insani iyilik, yaratılmış bir iyilikten özünde daha değerlidir. Eğer insanlar başlangıçta Tanrı'nın doğrudan huzurunda yaratılmış olsaydılar, Yaratıcılarına karşı gerçek bir özgürlüğe sahip olmayacaklardı. İnsanlar tamamen kişisel ve dolayısıyla ahlâkî açıdan özgür varlıklar olmaları için, Tanrı'ya uzaysal değil

⁵⁵ Meister, *Praise for Introducing Philosophy of Religion*, 141.

⁵⁶ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 109.

epistemik bir mesafede, bilgi boyutunda bir mesafede- yaratılmışlardır.⁵⁷ Bu teodisede insanların neden olgunlaşmamış varlıklar olarak dünyaya geldikleri sorgulandığında, insan özgürlüğünün pozitif değerine vurgu yapılmaktadır. İnsanların özgür iradeli olmaları için epistemik mesafe gereklidir. Kişi bu özgür iradesiyle kendi tatminine doğru özgürce gelişebilir.

Hick'e göre acı, Tanrı'nın iyilik amacına hizmet eder. Ona göre septiklerin normal varsayımı, insanlığın tamamlanmış bir yaratılış olarak görülmesi gerektiğidir. Septikler'e göre Tanrı'nın dünyayı yaratma amacı tam olarak oluşturulmuş yaratıklar için uygun bir barınma yeri sağlamaktır. Onlar için Tanrı iyi ve sevecendir bu nedenle, Allah'ın insan yaşamı için yarattığı ortam mümkün olduğunca hoş ve rahat olacaktır. Buradaki sorun esasen evcil bir hayvan için kafes yapan birininkine benzer. Ireneaus'cu teodise bu noktada, Tanrı'nın amacının, sakinlerinin maksimum zevk ve minimum acı yaşayacağı bir cennet inşa etmek olmadığını savunmuştur.⁵⁸ Septiklerin dünyasında acılar az olmalı, dünya hayatında haz ve rahatlık ön planda olmalıdır. Buna karşılık Ireneaus'cu teodisede bu dünyanın haz yaşama yeri olmadığını ileri sürmüştür. Dünyanın haz yaşama yeri olmadığı düşüncesine Hick de katılmıştır.

Hick'e göre bu dünya, gerçeğin aksine, her türlü acı ve ıstırap olasılığının dışlandığı bir cennet gibi olsaydı sonuçları çok geniş kapsamlı olurdu. Örneğin, katilin bıçağı kağıda dönüştürdü, insanı öldürmesi için atılan mermi havaya karışır yok olurdu, bir milyon doların çalındığı banka kasası mucizevi bir şekilde bir milyon dolarla dolardı. Böylelikle hiç kimse bir başkasına zarar veremezdi. Böyle bir durumda hiç kimse kazayla yaralanmaz: yüksekte düşen dağcı zarar görmezdi. Aynı şekilde çalışmaya gerek kalmayacaktı, çünkü çalışmaktan kaçınmaktan hiçbir zarar gelmezdi. İhtiyaç veya tehlike anında başkaları için endişelenmeye gerek yoktur, çünkü böyle bir dünyada gerçek ihtiyaçlar veya tehlikeler olamaz. Böyle bir durumda dünyanın genel yasalara göre değil, özel inayete göre çalışması gerekir. Doğa yasalarının son derece esnek olması gerekirdi. Bazen yerçekimi işler, bazen işlemez, bazen bir nesne sert, bazen

⁵⁷ Hick, *Philosophy of Religion*, 44.

⁵⁸ Hick, *Philosophy of Religion*, 45.

yumuşak olurdu. Böyle olunca da hiçbir bilim olamazdı, çünkü araştırılacak kalıcı bir dünya yapısı olmazdı. Dünyadaki sıkıntılar ortadan kalkınca hayat, içinde zevkle ama amaçsızca süzüleceğimiz ve rahat bir şekilde sürükleneceğimiz bir rüyaya dönüşecekti. Böyle bir dünyada da mevcut etik kavramlarımızın hiçbir anlamı olmayacağı açıktır. Örneğin cesaret ve metanet, tanımı gereği hiçbir tehlike veya zorluğun olmadığı bir ortamda hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Sonuç olarak, böyle bir dünya, hazzı desteklese de insan kişiliğinin ahlâkî niteliklerinin gelişimi için çok uygunsuzdur. Bu nedenden dolayı, böyle bir dünya olası dünyaların en kötüsü olabilir.⁵⁹ Hick karşı-olgusal hipotez yönteminde dünyada acıların olmaması ya da az olması, dünyanın haz ve mutluluk kaynağı olmasının doğanın işleyişine, doğa yasalarına ters olduğunu ileri sürmüştür. Aynı şekilde Hick'e göre etik kavramlar da böyle bir dünya düzeninde anlamını yitireceği için kişiler ahlâkî gelişimlerini tamamlayamayacaklardır. Böyle bir dünyada sanılanın aksine kötü bir dünya olacaktır.

3.3. Şiddete Karşı Aşk Teodisesinin Gücü

Aşk kavramı anlam olarak çok zengindir. Kimi insanlar aşkı yüceltip onu olmazsa olmaz bir değer olarak ele almışlardır. Buna karşılık kimileri de aşktan kaçınılması gerektiğini, aşkın bir hastalık ya da tutku olduğunu dile getirmişlerdir. İbrahim Emiroğlu'na göre aşk bir kişiye ya da nesneye karşı duyulan kişinin kendisini engelleyemediği bir bağımlılık tutku ve adanmışlık şeklinde ortaya çıkan güçlü bir duygulanımı ifade eder.⁶⁰ Aşkın tanımı taşıdığı anlam zenginliğinden dolayı yapılamamaktadır. Aşk, aşkı değerlendirenlerin bakış açısına göre değişmektedir. Kimisi aşka yüce duygular yüklerken, kimisi de aşkın olumsuz taraflarını ele almıştır. Aşk sadece bir insana karşı olmayıp bir nesneye karşı da olabilmektedir. Kişi aşk ve onun yoğun duygusu karşısında kendisini engelleyememektedir.

Aşkın Arapça'daki karşılığı *ışk* olarak ele alınır. Şiddetli ve aşırı sevgiyi ifade eder. Aşık kişi kendisini tamamen sevdiğine adar ve gözü sevdiğinden başka kimseyi görmez. Lügatlerde aşk kelimesi aynı kökten

⁵⁹ Hick, *Philosophy of Religion*, 46.

⁶⁰ İbrahim Emiroğlu, "Mevlâna'da Aşkı İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri", *DEÜİFD* XXVII (2008), 3.

gelen *aşeka* kelimesi ile ifade edilir. Aşeka zehirli sarmaşığa verilen addır. Bu sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emerek ağacın sararıp solmasına neden olmaktadır. Aşk da tıpkı bu ağaç gibi seven kişiyi diğer insanlardan soyutlar ve sararıp solmasına neden olur. İşte bu sebepten bu duyguya aşk adı verilmiştir.⁶¹ Yunan filozofları aşkı daha çok ön plana çıkan üç sözcükle ifade etmişlerdir. Bu sözcüklerden ilki *philia*'dır. Philia arkadaş, akraba vb. kişilere duyulan sevgidir. İkinci sözcük *eros* kavramıdır. Eros karşı cinse karşı duyulan aşk ve tutku anlamındadır. Üçüncü sözcük ise koşulsuz aşkı ifade eden *agape*'dir.⁶² Yunan filozofları aşkı üç biçimde ele alsalar da bu kavramların anlamları bazen değişikliğe uğramıştır. Örneğin eros kavramı Yunan filozoflarında karşı cinse duyulan sevgi iken Sokrates (öl. MÖ 399) eros kelimesini Tanrısal bir şey olarak belirtmiştir.

Konumuzda daha önce bahsettiğimiz gerek özgür irade savunması gerekse ruh olgunlaştırma teodisesine özel atıfla hareket edecek olursak insanlara temel erdemler öğretilmesine rağmen insanlar özgür iradelerini iyiden yana kullanmamaktadırlar. Bir insan neden özgürlüğünü iyiden yana kullanmaz? Neden üstün ahlâka ve yüksek ruh bilincine sahip bir birey olarak gelişmek varken bunu tercih etmezler? Bu soruları aşk teodisesi dediğimiz teodise algısını özümseyerek cevaplayabiliriz.⁶³ Hem özgür irade teodisesi hem de İreneaus'cu teodise şiddet olaylarının çözümünde yetersiz kalmaktadırlar. Erdemler sosyal hayatta ve eğitim hayatında öğretilmesine rağmen göz ardı edilmekte ve insanlar kendilerini olgunlaştırma yoluna gitmemektedirler. Bu iradeyi iyiden yana kullanmayarak, ruhun olgunlaşması eksik kalmaktadır bu sebepten dolayı da şiddet olayları kaçınılmaz hale gelmektedir. Aşk teodisesinin bireysel ve toplumsal yaşam üstündeki etkisi, insandaki sorumluluk duygusunu geliştirmesi, insan yaşamını güzelleştirmesi, insanları birleştirici gücü, bütün insanlarda var olan ortak duygu olması, bencilliği engellemesi, insanı Mükemmel olana yaklaştırması ve ölçülü olmaya

⁶¹ Süleyman Uludağ, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), IV/11.

⁶² Nurten Gökalp, "Aşk", *Değerler Üzerine Felsefi Sorgulamalar*, ed. Ceyhun Akın Cengiz vd. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 25.

⁶³ Metin Yasa, "Kötülük Sorunu", 209.

davetiyle aşk teodisesi önemlidir. İnsan özgürlüğünü iyiye yöneltmede, üstün ahlâka ve yüksek ruh bilincine ulaşmada aşk teodisesinin bahsettiğimiz özellikleri etkili olabilir.

Ahlâkî bir kötülük problemi olan şiddet karşısında aşkın bireysel ve toplumsal yaşam üzerinde kendini gösteren etkisinden yararlanılabilir. Aşkın gücüyle şiddet karşısında muhtemel çözüm önerileri sunabilir ya da bilinen çözüm önerileri desteklenebilir.⁶⁴ İnsanlar karşılaşılan olumsuzluklar karşısında aşkın insanlara sunacağı güzelliklere ihtiyaç duyabilirler. Aşk teodisesi ile insan yaşamı bütünüyle saygıya, hoşgörüyeye ve aşka dönüşebilir.⁶⁵ Aşk teodisesinin insan yaşamını güzelleştirdiği noktasına filozoflarda da rastlamaktayız. Örneğin Platon (öl. m.ö. 347) *Şölen* diyalogunda güzel yaşamak isteyen kişileri güzel yaşatan şeyin akrabalari, zenginlikleri, şerefleri olmadığını söyler. İnsanları güzel yaşatan şey Platon'a göre sevgidir.⁶⁶ Platon *Şölen* diyalogunda zorbalıklara son veren şeyin Aristogeiton ile Hermodios arasındaki sevgi olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Platon yine *Şölen* diyalogunda sevginin her şeyden güzel ve iyi olduğunu söyler. Sevgi ona göre başkaları için daha başka güzelliklerin ve iyiliklerin kaynağıdır. Ona göre insanlar barıştığında denizler durulur, şiddetli fırtınalar diner, dertler uykuya dalar, yabancılik duyguları içimizden silinir, yakınlık duyguları gelir. Sevgi Platon'a göre insanların kaynaşmasına yol açar, insanları iyiliğin dostu, kötülerin düşmanı yapar.⁶⁸ Platon'un sevgiyle ilgili düşüncelerinden yola çıkarak sevginin şiddeti önlemedeki rolüne değinecek olursak insanlar sevgi sayesinde bir arada ve güzel yaşarlar. Sevgi zorbalıklara, şiddete son veren şeydir, günümüzdeki şiddet olayları da sevgi duygusunun insanlarda geliştirilmesiyle önlenir. Sevgi iyiliklerin kaynağıdır, sevgiyle insanlar iyiye yönelip, kötünden uzak durabilirler, birbirlerine şiddet uygulamazlar. Platon'un insanların barıştığında denizlerin durulması, rüzgarların

⁶⁴ Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma*, 122.

⁶⁵ Metin Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları I Tanrı ve Felsefe* (Ankara: Elis Yayınları, 2015), 117.

⁶⁶ Platon, *Şölen*, çev. Azra Erhat - Sabahattin Eyuboğlu (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 27.

⁶⁷ Platon, *Şölen*, 32.

⁶⁸ Platon, *Şölen*, 54.

dinmesi, dertlerin bitmesi ifadeleri toplumdaki ve bireydeki huzuru, sakinliği, mutluluğu ifade etmektedir. Bu durumu günümüz şiddet olaylarına göre yorumlarsak sevgi sayesinde insanlar şiddete son verebilirler, barış sağlayabilirler, huzura erebilirler, muhabbet ve kaynaşma sağlayabilirler. Bütün bu bahsettiğimiz şeyler aşk teodisesinin beraberinde getirdiği güzelliklerdir. Aşk teodisesinin beraberinde getirdiği güzelliklerden faydalanmak, bu güzellikleri toplumda ve bireylerde ortaya çıkarıp insanlarda farkındalık oluşturmak şiddetin önlenmesi noktasında bize yardımcı olabilir.

İslam filozoflarından Farabi'ye göre (öl. 950) insanlar hayatlarını devam ettirmek için ve mükemmelliğe ulaşmak için birçok şeye muhtaçtırlar. En üstün iyiliğe ve mükemmelliğe ona göre ilkin medinede ulaşılabilir. İnsanların mutluluğu elde etmek için yardımlaştığı toplum, erdemli ve mükemmel bir toplumdur.⁶⁹ Bu erdemli toplumun yöneticisi doğruluğu ve doğru insanları sevmeli yalandan nefret etmelidir. Adaleti ve adil kişileri sevmeli, baskıya müsaade etmemeli, baskı altında kalan insanlara merhamet etmeli, güzel asil ve doğru bulduğu şeyleri yapmalıdır. Bu yöneticiden adaletsiz olması, haksızlık ve kötülük yapılması istendiğinde buna direnmelidir.⁷⁰ Farabi'ye göre gerçek devlet başkanı bir doktorun hastasını tedavi ederek hastasını mutlu ettiği gibi halkının mutluluğunu sağlayan kişidir.⁷¹ Bir devlet başkanı şehir halkı için müşterek olan iyi şeylerin paylaşarak ve bunların korunmasını sağlayarak adaleti ortaya çıkarır. Bu başkan halka haklarını eşit bir şekilde dağıtmalıdır. Bu eşitlik de ölçü ve dengeyi ifade eder. Farabi'ye göre adalet sevgiye tâbidir ve sevgi fazilete iştirakle ortaya çıkar.⁷²

Farabi'nin görüşlerini kötülükler ve ahlâki bir kötülük olarak şiddetin önlenmesi noktasında değerlendirecek olursak Farabi'nin toplumunda yardımlaşma, doğruluk, güzellik ön plandadır. Günümüzde

⁶⁹ Farabi, *İdeal Devlet El-Medînetü'l-Fadıla*, çev. Ahmet Arslan (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 99-101.

⁷⁰ Farabi, *İdeal Devlet*, 108.

⁷¹ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 40.

⁷² Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 52-53.

de insanlara yardımlaşma, doğruluk, güzellik duygularını öğreterek, geliştirerek şiddet ve ahlâki kötülük olaylarını engelleyebiliriz. Ölçülü ve dengeli olma sevgiye bağlıdır. Bir ahlâki kötülük problemi olarak şiddete karşı aşk teodisesinin insanlara tavsiyede bulunduğu ölçülü olma, aşırılıklardan kaçınma noktasından yararlanılabilir. Aşk ile hayata bakan birisi aşırı öfkeden kendisini alıkoyar ve şiddet eğilimi bu şekilde ortadan kalkabilir. Aşkın insanın içinde yatan güzellikleri ortaya çıkarması da etrafındaki kendisinden başka bulunan her şeye sevgiyle muhabbetle yaklaşmasına neden olur. Bu sadece insanla da sınırlı kalmaz. İçinde aşkın güzelliklerini barındıran bir kişi sadece insana değil hayvanlara ve doğaya da aynı değeri gösterir.

Kötülük ve şiddetle dolu bir evrende karşılaştığımız bir sorun da insanların sorumluluk duygusunun azalmış olmasıdır. Aşk teodisesinin bu noktadaki rolü sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlamaktır. Aşk teodisesi insanı belirli bir olgunluk düzeyine ulaştırır. Aşk teodisesi insanları belirli bir olgunluk düzeyine ulaştırdığı için bireysel ve toplumsal sıkıntıları gidermede yardımcı olur ve insana mutluluk kazandıran bir güce sahiptir.⁷³ Aşk teodisesinin insanı olgunluğa götüren yanı ile ilgili Yunus Emre'den (öl.1328) örnek verecek olursak o *insan-ı kamil*'i yani olgun insanı kavramı üzerinde durur. O bunu şöyle ifade eder:

“Tasavvufta kâmil insan, kendini aşan insandır. Yunus'a göre insan, kendini aşıp ebedî varlığı bulmak ve onun aşkı ile yaşamak suretiyle hayatına bir mânâ verebilen ve mesut olabilen insandır. İnsanın sevmesi kendisini aşmasıdır. İnsanın kendini aşması, Tanrı aşkıyla yaşaması vasıtasıyla olur.”⁷⁴

Yunus insanı insan olmasının ötesinde Tanrı'nın insanı dünyaya halife olarak yaratmasından dolayı sevmiştir.⁷⁵

“Kimseyi düşman tutmayız ağyar dahı yârdur bize
Kanda ıssılık varışa mahalle vü şardur bize
Adımız miskindür bizüm düşmanımız kindur bizim

⁷³ Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları I*, 116.

⁷⁴ Abdurrahman Güzel, “Yunus Emre'de İnsan Kavramı”, *Vakıf Haftası Dergisi* 8 (1991), 88.

⁷⁵ Güzel, “Yunus Emre'de İnsan Kavramı”, 88.

Biz kimseye kin tatmazuz kamu alem birdür bize"⁷⁶

"Yaradılanı severiz

Yaratandan ötürü"⁷⁷

Ona göre yaratılan Yaratan'dan ayrı düşünülemez ki bu sebeple Yunus kimseye düşmanlık duygusu beslemez, insanların da birbirine düşman olmaması gerektiğini söyler.⁷⁸ Mevlâna Celâleddîn Rûmî (öl. 1273) ise insanda iyi ve kötü özelliklerin bir arada bulunduğunu söyler. Ona göre insan iyi ve kötü özellikleri farklı şekillerde ortaya koyar. Onun düşüncesinde sorumluluk denen şey insanı iyi özellikleriyle kendini ortaya koymasıdır.⁷⁹ Günümüzde sorumluluk duygusunun yitilmesi ve bir insanda olması gereken olgunluk düzeyinin altında kalınması şiddetin önlenememesinin nedenleri arasındadır. Bu duruma çözüm önerisi olarak Anadolu'nun yetiştirmiş olduğu şair ve mutasavvıflardan olan Yunus Emre'nin *insan-ı kamil*'inden hareket edebiliriz. Yunus Emre'nin insan sevgisinin temelinde insanın Tanrı tarafından yeryüzüne halife olarak gönderilmesi yatmaktadır. İnsanın bu halifelik vazifesinden dolayı diğer insanlara ve varlıklara karşı bir sorumluluk vazifesi vardır. Ayrıca Yunus Emre yaratılan ile Yaratanı ayrı düşünemediği için insanda kin ve düşmanlık duyguları bulunmamalıdır. Günümüze karşılaştığımız şiddet olayları insanların birbirine düşmanlık beslemesi, kin gütmesinden kaynaklanmaktadır. Yunus gibi bir insan sevgisine ulaşarak Tanrı'nın halifelik bilincine ulaşarak gereken sorumluluk duygusunu alarak, olgunluk seviyesini yakalarsak bu olgunluk, toplumlardaki kötülöklere, şiddetlere bir çözüm önerisi olabilir. Mevlâna'nın düşüncesinde insanda iyilik ve kötölük duygusu bir arada bulunur. İnsandaki sorumluluk duygusu, insanda birlikte var olan iyilik ve kötölük duygusundan iyi olanı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İnsanın sorumluluk bilincini elde etmesi

⁷⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, (Ankara: Tercüman 1001 Eser, 1986), 182.

⁷⁷ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânıve Risâletün Nushiyye*. (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005), 62.

⁷⁸ Güzel, "Yunus Emre'de İnsan Kavramı", 89.

⁷⁹ Meheddin İspir, "Mevlâna'da İnsan ve Aşk", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 181.

insanları kötülükten uzaklaştırır, iyiliğe yönlendir ve böylelikle ahlâki bir kötülük problemi olan şiddet olaylarının önüne geçilebilir. Aşk teodisesine sahip bir birey şiddete karşı toplumsal sorumluluklarını bilir hem insanlara şiddet uygulamaz hem de şiddete maruz kalanları bu durumdan kurtarmak için sorumlulukla mücadele eder. Bu noktada aşk teodisesinden yararlanabiliriz.

Aşkın insan yaşamını güzelleştirme, insanlara sorumluluk kazandırma etkisinin yanında bir de birleştirici gücü vardır. Birleştirici gücüne doğa filozoflarından Empodokles'in (öl. m.ö. 434) görüşlerinden örnek verecek olursak Empodokles'in iki prensibi vardır. Bunlar sevgi ya da ayrılık (aşk ve nefret) prensipleridir. Bu iki prensip hakikatte bir olan ama Empodokles'in hayal gücünde birbirine zıt Tanrı'lardır. Sevgi ve ayrılık sıra ile elemanlar (su, ateş ve havaya, toprak) üzerinde hüküm sürerler. Başlangıçta Sevgi onları birleştirerek tek küresel cisim haline getirir. Ayrılık onları bölerek bu bölünme ile toprak, okyanus, hava, göksel esir ve yıldızlar oluşmuştur. Bu anlaşmazlık devrinden sonra sevgi ile ayrılık arasında ikinci bir kavga devriyle bitkiler ve hayvanlar oluşmuştur. Anlaşmazlık bu şekilde elemanları ayırarak her varlığa uygun yeri hazırlamıştır. Ama ayrılık buna rağmen organizmaları meydana getirememiştir; çünkü organizmalar dört elemanın karışması ile oluşmuştur. Bu nedenle organizmalar birleştirici prensibin sevginin meyvesidirler. İki prensip henüz savaş halinde olsalar da sonunda üstün gelecek olan yine sevgidir. Bugün ayrı olan alemin dört küresi bir kaos halinde sonuncu günde birbirine karışacaktır.⁸⁰ Empedokles de ayrılığın ayırdığı parçalar nihayetinde yine sevgi sayesinde Bir'e dönecektir. Sevgi yeniden Bir'e dönmeye sebep olacağı için Empodokles'te önemlidir.

Sevginin birleştirici gücünün toplumdaki önemi ile bir örneği Alexis Carrel'den (öl. 1944) verecek olursak Carrel'e göre toplumdaki fertler tıpkı bir duvarın taşları gibi birbirine tutunmalıdırlar. Bu tutunma toplumda huzur ve refahı sağlar, çünkü ona göre sevgi insanları birbirine birleştiren bir çimento gibidir.⁸¹ Carrel'e göre müşterek hayatın devamı için insanlar birbirlerini sevmelilerdir. Bu durum zorunludur ama bunu insanlık

⁸⁰ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp (İstanbul: Sosyal Yayınlar 1998), 125.

⁸¹ Alexis Carrel, *Başarının Sırları*, çev. Refik Özdek (İstanbul: Yağmur Yayınları 1991), 134.

bugüne kadar reddetmiştir.⁸² Sevginin birleştirici gücü, ahlâkî bir kötülük sorunu olan kolektif şiddet türlerinde yani terör olaylarında, toplumsal şiddete ve savaşa karşı kullanılabilir. İnsanları çocukluktan itibaren sevgiyle yetiştirerek, sevginin önemini anlatarak, insanların sevgiyle kaynaşması sağlanabilir. Yalnızca ulusal barışta değil evrensel barışa da sevginin önemli bir yeri vardır. İnsanlar sevginin birleştirici gücünü reddettikleri için ya da bunu göz önünde bulundurmadıkları için terör olayları, savaşlar günümüzde birçok insanın mağdur olmasına acı çekmesine neden olmaktadır.

Aşk teodisesinin varoluşsal gücüne değinecek olursak burada Mevlâna'ya atıfta bulunmamız yararlıdır. "Mevlâna düşüncesinde aşkın önem taşıdığı yer insanın varoluşsal sorunlarını tartışması bağlamından özeldir."⁸³ "Aşkın olmadan yaşamak zor olur. Ey aşk! Öylesine hoşsun ki, hoşluğun hoştan da hoş."⁸⁴ gibi Mevlâna'nın söylemleri aşk teodisesinin varoluşsal yönüne işaret etmektedir. Aşk varoluşsal bir ihtiyaçtır. Aşk teodisesi birleştirici gücünün yanı sıra aynı zamanda bütün insanlarda var olan ortak ve yüce bir duygudur. Aşkın varoluşsal ihtiyaç olmasından dolayı bir insan acı içinde kıvransa bile o durumdayken aşk sayesinde başkalarını düşünür. O kişi aşk ile başkaları için yaşamaya sevk edecek güçlü duyguya sahip olur.⁸⁵ Bencilliğin duvarlarını aşk duygusu yıkabilir.⁸⁶ Tasavvuftaki temel inançlardan birisi insanı yaratılışın gayesi ve neticesi saymaktır. Mevlâna'da bu inanç bencillik halinde değil, derin bir sevgi halinde ortaya çıkar. Bu sevgi öyle bir sevgidir ki, bütün insanlara, canlılara, dünyaya yayılmıştır. Mevlâna'ya göre insanlar ham, pişmemiş, terbiyesini tamamlayamamış ise bu insanlara hoşgörü ile yaklaşılmalıdır. Onun öncelikli amacı insanların olgunlaşmaları için terbiye etmektir. Ona göre kötülük de iyiliğin noksanlığından ortaya

⁸² Carrel, *Başarının Sırları*, 134.

⁸³ Metin Yasa, *Rubailer İşığında Mevlâna'da Aşk ve İşlevi* (Ankara: Elis Yayınları 2010), 28; Saim Gündoğan, *Mevlâna Düşüncesinde Tanrı-Evren İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 193 vd.

⁸⁴ Yasa, *Rubailer İşığında Mevlâna'da Aşk ve İşlevi*, 28.

⁸⁵ Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma*, 122.

⁸⁶ Carrel, *Başarının Sırları*, 157.

çıkarm.⁸⁷ İnsanın varoluşsal bir ihtiyacı olan aşk duygusu bütün insanlarda var olan bir duygudur. Aşk duygusu sayesinde insanlar her durumda her zaman başka insanları düşünerek yaşarlar bencilliği terk ederler. Bizler de Mevlâna'nın bahsettiği gibi etrafımıza bencilce değil de derin bir sevgi haliyle yaklaşırsak şiddetin her türlüşünün önüne geçebiliriz. Aşkın varoluşsal boyutundan faydalanarak Mevlâna gibi olgunlaşmamış insanları hoş görüp, sevgiyle terbiye edersek, şiddetin önüne geçebiliriz. Aşk teodisesi ile ahlâkî bir kötülük problemi olan şiddete karşı insanlarda bulunan bencilik duygusu törpülenebilir. Bencil birey içindeki aşk duygusunu, sevgisini ortaya çıkararak başka insanları da göz önünde bulundurabilir.

İnsanlar mükemmel varlıklar değillerdir. Bunun yanı sıra insanlar bütününü eksik varlıklar da değillerdir. İnsanda insanı yücelten ve alçaltan soyut ve somut nitelikler iç içedir. Aşk teodisesi de insanı Mükemmel olana yakın ya da yaklaşabilen bir varlık olarak ele alır. Aşk teodisesi insana, kişinin kendisinden başkasına değer vermeyi öğretir. Aşk teodisesi sayesinde dünyadaki kötülükler karşısında ruhtaki pozitif dinamizm ortaya çıkar. Ruhta ortaya çıkan bu pozitif dinamizm toplumsal kötülükler açısından önemlidir.⁸⁸ Mükemmel olana aşk teodisesi sayesinde yaklaşan insan başkalarının acılarını da düşünür ve diğer insanları incitmekten onlara kötülük yapmaktan sakınır, diğer insanlara karşı merhamet duygusu besler. Aşk teodisesinin şiddeti önleme noktasında bu özelliğinden yararlanabiliriz.

Aşk teodisesini dünyadaki ahlâkî kötülükler açısından değerlendirecek olursak aşk, insanların kötülükler karşısında biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açılardan ölçülü olmalarını ve yaşanan kötülüklerden ders çıkarmalarını tavsiye eder. Aşk öyle güçlü bir değerdir ki kötülükler tarafından yok edilemez. İyilikler ve kötülüklerin iç içe olduğu bu dünyada aşkın görevi iyiliklerin daha da çoğalmasına katkıda bulunmaktır. İnsanlar içlerindeki aşkı ortaya çıkardıkça güzellikleri de ortaya çıkarabilirler.⁸⁹ Ölçülü olmanın önemli rol oynamasının sebebi

⁸⁷ İspir, "Mevlâna'da İnsan ve Aşk", 180-181.

⁸⁸ Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma*, 122.

⁸⁹ Yasa, *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları I*, 114.

insanları derin bir sevgiye iletecek yolu açması ve bireyleri üstün bir kültürle donatmaya yardımcı olmasıdır.⁹⁰ Filozoflar açısından ölçülü olmayı değerlendirecek olursak Platon ölçülü olmayı adalet kavramının içinde ele alır. Platon insan ruhunu üçe ayırmıştır bunlar akıl, irade ve istektir.⁹¹ Ruhun bölümlerinden en önemlisi akıldır. Akıl insanın bilgi edinmesini sağlayan yanındır ve doğruluğun, ölçünün, bilgeliğin kaynağıdır. Ruhun bölümlerinden ikincisi olan tin iradenin etkinliğini ifade eder. Ona göre irade bedeninin etkinliğini sağlayan öfke kızgınlık gibi hallerdir. İrade akıl ve istek arasında akıl bulucu görev yapar. Ruhun üçüncü bölümü olan istekler bedene bağlıdır, düşünemez, sadece isteyen güçtür. Maddi şeyler için duyulan arzudur, bedensel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan yöndür.⁹² Platon için adalet insanın iç dünyasıyla, kendi varlığıyla ilgili bir şeydir. Adil bir insanın iç dünyası düzenlidir, kendisine hâkim olmasını bilir, kendisiyle barışıktır. Nasıl ki müzikte pes, tiz, orta ve ara perdeler bir uyum içindeyse ruh da üç bölümünü içine bağlar ve bunların uyum içinde çalışmalarına imkân verir. Böylelikle insanın farklı özelliklerinin hepsini ölçülü ve ahenkli bir şekilde tek bir insan kişiliğinde birleştirir.⁹³ İnsanlardaki hak ve adalet arayışının ilk insandan bu yana süregelen bir olgu olduğu insanlar tarafından düşünülür. İnsanlar ilişkilerinde kendilerinin haklı olduklarını iddia ederek ölçü ve dengeyi kaçırdıklarında aralarında anlaşmazlıklar çıkmış, bunun sonucunda savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu sorunlara çözüm bulmak, barışı sağlayabilmek için adalet arayışına girmişlerdir. Adalet arayışında insanların en belirleyici ilkenin ölçülü ve dengeli olmak

⁹⁰ Yasa, “Kötülük Sorunu”, 206.

⁹¹ Arslan Topakkaya - Emel Karakaya, “Din-Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 1 (2015), 25.

⁹² Topkaya - Karakaya, “Din-Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği”, 30-31.

⁹³ Platon, *Devlet*, çev. Cenk Saraçoğlu - Veysel Atayman (İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları 2006), 331.

olduğuna inanmışlardır.⁹⁴ Platon'da insanların eylemlerinde ölçüyü ve dengeyi kaçırmaları adaletsizliği ortaya çıkarmıştır ve hak arayışına gidilmesinin sonucu savaşlara bile sebep olmuştur. Barış için adalet arayışı şarttır ve adalete giden yolda belirleyici ilke ölçü ve dengeden geçmektedir. Platon'un ölçülü ve dengeli olmayı başarmış adil kişinin özelliklerini günümüzde şiddete ve kötülüğe bir çözüm önerisi olarak sunabiliriz. Örneğin ölçü ve dengeyi sağlayabilen adil bir insanın iç dünyasının düzenli olması onu kötülüklerden ve ahlâki bir kötülük olan şiddetten uzak tutar. Bu kişi karşılaştığı bir sorun da karşıdaki kişiye şiddet uygulamaz, kendisine hâkim olabilir. Adil ve ölçüyü sağlamış kişi kendisiyle barışıktır, kötülüğe ve şiddete neden olan kıskanma, bencillik gibi olumsuz nitelikleri üzerinde barındırmaz.

Aşk teodisesinin gücüne ve eksik taraflarına değinecek olursak aşk teodisesinin sadece insanın iyi yönünü dikkate aldığı iddia edilebilir ve bu konuda eleştiriyle karşılaşabilir. Aşk teodisesi insan merkezlidir ve bu nedenle ekosistemden doğan kötülüğu çözmeyi amaçlamaz. Örneğin bir aslanın kendisinden güçsüz bir ceylanı yemesi ile aşk teodisesi ilgilenmez. Aşk teodisesinin insanı sürekli iyi olanı seçmeye zorladığı, insanların tercihlerini iyiden yana kullanmaları gerektiğini buyurduğu söylenebilir. İnsanların tercihlerini sürekli iyi olandan yana kullanmaları neredeyse imkânsızdır diye düşünülebilir. Burada göz önünde bulundurulması gereken şey aşk teodisesinin insanın duygu ve düşüncelerini iyi olana yönlendiren etkisidir.⁹⁵ Aşk teodisesini insanları iyilik yapmaya zorlayan bir şey olarak değil, insanları iyi olmaya yönlendiren bir şey olarak değerlendirmemiz daha doğru olacaktır.

Sonuç

Bencillik, kıskanma, aldatma, savaş gibi kötülükleri barındıran ahlâkî kötülük, özgür insanların yanlış davranışları olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet de kişinin bedensel, cinsel, duygusal, psikolojik açıdan karşıdakini aşağılaması, zorlaması olduğu için ahlâkî kötülüktür.

⁹⁴ Mehmet Demirtaş, "İslam Düşüncesinde "Ölçülü ve Dengeli Olmak" Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?", *Tokat İlmîyat Dergisi* 5/2 (2017), 192; Saim Gündoğan, *Muhammet İkbâl'de Ölümsüzlük Düşüncesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 192-201.

⁹⁵ Yasa, *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma*, 125.

Ahlâkî kötülükteki özgür iradeyi güzel olana yöneltmede aşk teodisesi bize yardımcı olacaktır. Özgür iradeyi düzgün kullanmama şiddeti beraberinde getirir. Aşk teodisesinin insanı mükemmel olana yaklaştıran yönü kötülükten sakınmayı, merhameti ön plana çıkarır. Aşk teodisesi insanları kötülüğe değil, iyiliğe yönlendirmektedir. Kişileri ahlâkî kötülükten, şiddetten uzak tutar ve böylelikle kişiyi korur. Örneğin bir şiddet olarak futbol terörü aşk teodisesinin birleştirici gücüyle önlenabilir. Farklı duygu ve görüşlere sahip insanlara aşk teodisesinin birleştirici yönü ve hoşgörüsü ile yaklaşılabilir. Bireyler arası ilişkilerde ya da evliliklerde bir kişinin kendi isteklerini gerçekleştirmek için diğerlerine uyguladığı baskılar, bencillik duygusu, aşk teodisesinin bencilliğin duvarlarını yıkan yönünden faydalanılarak engellenebilir. Yaşlılara ve çocuklara karşı uygulanan şiddetler de büyüğe ve küçüğe duyulan sevgi ve muhabbet duygularının gelişimi ile önlenabilir. Örgütlü suçlar açısından şiddet ya da mafya olayları aşk teodisesinin kötülüğü önleyici, iyiliğe yönlendirici yönüyle aşılabılır. Terör olaylarıyla topluma karşı uygulanan korkutma, sindirme çabaları aşk teodisesinin iyiliğe yönlendiren gücüyle aşılabılır. Yine toplum aşk teodisesinin birleştirici gücüyle desteklenerek örgütlü suçların şiddetine karşı durulabilir. Aşk teodisesinin insanları ölçülü olmaya davet etmesi, insanların aşırı öfke gibi şiddete neden olabilecek yanlarını törpülemelerini sağlar. İnsanlar aralarındaki ölçü ve dengeyi kaçırdıklarında anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Ölçülü olmayı başaran bir insan içindeki öfke duygusunu kontrol eder, şiddetten uzak durur. Aşk teodisesi özgür iradeleri iyiliğe zorlayan değil, yönlendirendir. İnsanların karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında aşk insanlara güzellikler sunar. İnsanlar sevgi sayesinde birlikte yaşar, sevgi sayesinde şiddete ve zorbalıklara son verilir. Aşk teodisesinin beraberinde getirdiği toplumda yardımlaşma, doğruluk, güzellik duygularını insanlara öğretip geliştirerek şiddeti önleme konusunda bunlardan faydalanabiliriz. Aşk teodisesinin insanı olgunlaştıran yanından yararlanabiliriz. Aşkla dolu bir insan kimseye kin beslemez. Yunus gibi bir insan sevgisine sahip olmak ve halifelik bilincine ulaşmak, sorumluluk duygusu taşımak şiddeti önleme konusunda bize yardımcı olacaktır. İnsanların hakiki anlamda birbirlerini sevmeleri sağlanır, aşk duyguları geliştirilirse şiddet olayları kalıcı bir çözüme kavuşabilir.

Kaynakça

- (MAK), Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırması Komisyonu. *Türkiye’de Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerde ve Ceza ve İnfaz Kurumlarında Bulunan Tutuklu ve Hükümlü Çocuklarda Şiddet ve Bunu Etkileyen Etkenlerin Saptanması: Araştırma Raporu*. Ankara: TBMM, 2007.
- Aslan, Şebnem vd. "Kadına Yönelik Cinsel Şiddet: Kybele’nin Günahı Mı?". *Dünya’da Türkiye’de Kadın ve Şiddet*. ed. Murat Korkmaz vd. 73-98. Ankara: Nobel Kitabevi, 2015.
- Bayındır, Nida. "Aile İçinde Yaşanan Şiddete Karşı Çocuğun Gösterdiği Tepkiler". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2* (Haziran 2010), 1-9.
- Boyacıoğlu, İnci vd. "Psikolojik Şiddetin Ölçümü: Psikolojik İstismar Profili’nin ve Kadına Kötü Muamele Envanteri’nin Türkçe’ye Uyarlanması". *Psikoloji Çalışmaları 40/1* (2020), 1-37.
- Carrel, Alexis. *Başarının Sırları*. çev. Refik Özdek. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1991.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Çelik, Hilal. "Aile İçi Şiddet". *İNSAMER Araştırma*, Erişim 24 Kasım 2022. https://insamer.com/tr/aile-ici-siddet_3420.html
- Davies, Brian. *An Introduction to the Philosophy of Religion*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Demirtaş, Mehmet. "İslam Düşüncesinde ‘Ölçülü ve Dengeli Olmak’ Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?". *Tokat İlmîyat Dergisi 5/2* (2017), 191-202.
- Dönmezer, Sulhi. "Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafia Suçları". *Cogito 6-7* (1996), 215-220.
- Eddy, Mary Baker. *Science and Healty With Key to the Scriptures*. Boston: Christian Science Publishing, 1971.
- Emiroğlu, İbrahim. "Mevlâna’da Aşk İfade Etme İmkanı ve Aşk Betimlemeleri". *DEÜİFD XXVII* (2008), 1-40.
- Erten, Yavuz - Ardalı, Cahit. "Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları", *Cogito 6-7* (1996), 143-163.

- Farabi, *Fusulü'l Medeni*. çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Farabi, *İdeal Devlet El-Medînetü'l-Fadıla*. çev. Ahmet Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Fraim, Nalan Linda. "Kadına Karşı Fiziksel Şiddetin Biyopsikososyal Sonuçları", *Uluslararası Katılımlı Kadın ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*. ed. Dolunay Şenol vd. 1/1-4 Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, 2012.
- Gökalp, Nurten. "Aşk", *Değerler Üzerine Felsefi Sorgulamalar*. ed. Cengiz, Ceyhun Akın vd. 25-37. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Güler, Nuran vd. "Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 27/2 (2005), 51-56.
- Gündoğan, Saim. *Muhammet İktal'de Ölümsüzlük Düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Gündoğan, Saim. *Mevlâna Düşüncesinde Tanrı-Evren İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Güzel, Abdurrahman. "Yunus Emre'de İnsan Kavramı", *Vakıf Haftası Dergisi* 8 (1991), 83-96.
- Hançerlioğlu, Orhan. "Şiddet". *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Hick, John. "Ruh Oluşturma Teodisesi". çev. Rahim Acar vd. *Din Felsefesi Seçme Metinler Kötülük Problemi*. ed. Michael Petersen vd. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Hick, John. *Evil and God of Love*. San Francisco: Harper & Row, 1977.
- Hick, John. *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice-Hall, Fourth Edition, 1990.
- İspir, Meheddin. "Mevlâna'da İnsan ve Aşk". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 179-186.
- Kızmaz, Zahir. "Şiddetin Sosyo-Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2006), 247-267.
- Kudat, Ayşe. *Al Sopyayı Vur Kocaya*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Mavili, Aliye. *Aile İçi Şiddet Kadının ve Çocuğun Korunması*. Ankara: Elma Yayınevi. 2. Baskı, 2014.

- McCloskey, H. J. "God and Evil", *The Philosophical Quarterly* 39/10, (April 1960), 97-114.
- Meister, Chad. *Praise for Introducing Philosophy of Religion*. New York: Roudledge, 2009.
- Özgür, Gönül vd. "Lise Öğrencilerinin Şiddet Algıları, Şiddet Eğilim Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi-Journal of Psychiatric Nursing* 2/2 (2011), 53-60.
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Plantinga, Alvin. *God Freedom and Evil*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 3. Baskı, 2002.
- Platon. *Şölen*, çev. Azra Erhat - Sabahattin Eyuboğlu. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Platon. *Devlet*. çev. Cenk Saraçoğlu - Veysel Atayman. İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları, 2006.
- Sevil, Ümran vd. "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet". *Dünya'da Türkiye'de Kadın ve Şiddet*. ed. Murat Korkmaz vd. 565-628. Ankara: Nobel Kitabevi, 2015.
- Swinburne, Richard. *The Existence of God*. Oxford: Clerandon Press, Second Edition, 2004.
- Şenbalkan, Şadıman. *Kadına Şiddet Madalyonun Öbür Yüzü*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divânive Risâletün Nushiyye*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005.
- Tatlıoğlu, Kasım - Küçükköse, İsmail. "Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet: Nedenleri, Koruma, Önleme ve Müdahale Hizmetleri". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (Nisan 2015), 194-209.
- Thiselton, Anthony C. "Theodicy". *A Concise Encyclopedia of the Philosophy of Religion*. Oxford: Oneworld Publications, 2002.
- Thompson, Mell. *Understand the Philosophy of Religion*. London: John Murray Press, 2010.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Tercüman 1001 Eser, 1986.

- Topakkaya, Arslan - Karakaya, Emel. "Din-Felsefe İlişkisi Bağlamında Ruh Kavramına İki Farklı Yaklaşım: İslam ve Platon Örneği". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 1 (2015), 29-55.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ünsal, Artun. "Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi". *Cogito* 6-7 (Bahar-Kış 1996), 29-36.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 5. Basım, 1998.
- Werner, Charles. *Kötülük Problemi*. çev. Sedat Umran. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Yaran, Cafer Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*. Ankara: Vadi Yayınları, İkinci Basım, 2016.
- Yasa, Metin. "Kötülük Sorunu". *Din Felsefesi El Kitabı*. ed. Recep Kılıç vd. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014, 193-211.
- Yasa, Metin. *Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları I Tanrı ve Felsefe*. Ankara: Elis Yayınları, 2015.
- Yasa, Metin. *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Yasa, Metin. *Rubaileri Işığında Mevlâna'da Aşk ve İşlevi*. Ankara: Elis Yayınları, 2010.
- Yasa, Metin. *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis Yayınları, 2. Basım, 2014.